

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
МУ Управление образования Каа-Хемского района
МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

СОГЛАСОВАНО
Зам. директора по УВР
МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

Донгак
« 31 » 08
Донгак Ю.Ю.
2023г.

УТВЕРЖДАЮ
Директор МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

Салчак
« 04 » 09
Салчак А.А.
2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
учебного предмета
«Родная (тувинская) литература»
наименование предмета (курса)
для 9 класса
на 2023/2024 учебный год

Составитель:
Кужугет Аяна Ким-ооловна,
учитель родного язык и литературы
высшей квалификационной категории

Дерзиг-Аксы
2023г.

Тыва чогаал эртеминге АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Өөредилге номунун автору ады, үндүргөн чылы: М.А.Күжүгет, Л.Х.Ооржак. Тыва чогаал. 9 класс. Кызыл, ТывНУЧ., 2001.

Программаның ады: Куулар Д. С, Монгуш А. М. 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программазы. К.: ТывНУЧ, 1994.

Ажылчын программаны Федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының негелделеринге дүүштүр тургускан. Тыва Республиканын ооредилге яамызынын, Национал школа хогжудер институттун 2021 чылда кылганы торээн (тыва) чогаал эртеминге 5-9 класстарга кылганы чижек программага болгаш НШХИ-тун филология лабораториязынын улуг методизи Л.Х.Ооржактын 2023-24 ооредилге чылында кылганы чижек календарь-темалыг планнаашкынга даянып кылган

Тайылбыр бижик

9-ку класска төрээн чогаалга ажылчын программада кирген чогаалдарның даңзызын Куулар Д. С болгаш Монгуш А. М -ның тургусканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература”(Кызыл 1994) программасынга даянып тургускан. А амгы үениң негелдезин езугаар ажылчын программаның тургузуун бижиирде, ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түн негелделеринге, сорулгаларынга даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012) деп чижек программасын удуртулга кылган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннеш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң меделдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-меделери бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирбишаан, чогаалды амы-дырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культу-разын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзөөн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле

деңнеп сайгарарыңа, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир. Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлээшкинниг эвес, а медреселдii-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес. Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралыңа, чугаа культуразыңа, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртемниң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

9-ку класска мурнунда өөрөнгөн чогаалдарны катаптаар, алган билиглерни системажыдып, түңнээр. Литератураны бөлүктөп өөренириниң системазын төндүргөш, тыва литератураның төөгүзүнүң үе-чадаларының хуваалдазын, сайзырап келгениниң база чамдык чогаалчыларның чогаалдыкчы ажыл-чорудулгазының дугайында, төөгү-биле холбашкан ханы амыдыралчы чогаалдарны өөренир. Чечен чогаалдың сайгарылгазын ханыладыр. Чечен чогаалдың эстетиктиг үнезин база ооң литература төөгүзүңгө туружун медресеп билиринге чаңчыктырар.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медресэни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланыышкынның бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээр. Интернеттен медреселерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонуургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемни өөредириниң түңнелдери

Өөредилгениң бот-тускайлаң түңнелдери өөреникчинин үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бо-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселдii-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразыңа хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемни өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланыышкынның), чаа билиг алырының аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 9-ку класска хронологтуг, проблема-тематиктиг принципке үндезилеттинип ажылдап кылдынган. Үндезин билиглери – чечен үе болгаш чогаалчы, чогаалчы болгаш номчукчу.

9-ку класстың өөреникчилериниң кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери

- тыва литератураның сайзырап келгениниң үе-чадаларын билир;
- өөрөнгөн чогаалының бижиттинген үези-биле харылзаазын билир, оларны литературлуг агымнар-биле чергелештир көөр, литература-төөгүлүг бадалды ниитилелдин амыдыралы болгаш культуразы-биле чергелештир көөр;
- чогаалдың этиктиг болгаш эстетиктиг шынарларын тодарадып билир;
- чогаалдың этиктиг, философчу, социал-төөгүлүг проблематиказын тодарадып билир;
- аңгы-аңгы жанрның чогаалдарын утка-шынар талазы-биле ылгап билир;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап, долу сайгарылгазын кылыр;
- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүң барымдааларын база литература теориязының айтырыгларын ажыглап билир;
- чогаалды аянның номчуп билир (номдан база шээжи-биле);
- аңгы-аңгы жанр-хевирлерниң чогаалдарына шын делгеренгей харыыны тургузуп, сөзүглелдин утказын чугаалаарының бүгү аргаларын билир;
- бижимел ажылдарның бүгү хевирлерин күүседир, чогаадыгларның янзы-бүрү хевирлерин бижип билир;
- словарьлар, энциклопедиялар болгаш янзы-бүрү немелде материалдар-биле ажылдап билир.
- эртемни шиңгээдип алганының түңнелинге даянып, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, делегей көрүүшкүнү делгем, дыл-домаа сайзыраңгай болур.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнер болгаш нормаларга дүг-жүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

9-ку класска тыва чогаал эртеминиң өөренир чүүлдери

Өөредилге планын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызының бадылааны Куулар Д. С, Монгуш А. М. 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программазы. (Кызыл: ТывНУЧ, 1994.) база Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның тургусканы ниити өөредилге черлериниң 5-11 класстарынга «Тыва аас чогаалы болгаш литература» (Кызыл, 2013) деп чижек программазынга даянып бижээн.

Тематическое планирование

по предмету «Родная (тувинская) литература»

наименование предмета (курса)

класс 9

учитель Кужугет Аяна Ким-ооловна

((ФИО) полностью)

Количество часов по учебному плану:

Всего 68 часов; в неделю 2 час(ов)

Плановых контрольных работ 1

Планирование составлено на основе “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012

Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак

программа

Учебник: М.А.Ооржак, Л.Х.Ооржак «Тыва чогаал» 9 класс Кызыл,

ТывНУЧ., 2015

(название, автор, издательство, год издания)

Календарь-тематиктиг план

№	Темалары:	шагы	Үези		ЭОР ЦОР
			план	факт	
1	Тыва чечен чогаалдың сайзыралының оруу	1			
	Мөңгө даштың сарыны				
2	Күлтегин.	1			
3	Күлтегин. Орхон-енисей бижиктери-төөгү, дыл база чогаал сайзыралын шыгжаан делегей чергелиг үнелиг чүүл.	1			
4	Означенное суурдан тывылган тураскаал	1			
5	Ю.Кюнзегеш Көк-Эл	1			
6	Ю.Кюнзегеш Көк-Эл. Багырның хылыжы	1			
7	А. Даржай Бурунгунуң изи-биле	1			
8	И.Б.Иргит Көжээ дажы	1			
9	Э.Б.Мижит Кыйгы. Чогаалдың тема, идеязын үе, шимчээшкин, девискээр дузазы-биле тодарадыры	1			
10	Ч.с. Бурунгуларывыстың төөгүзу-көжээ бижиктерде	1			
	2 кезээ Таңды, Саян ийи сынның аразынга				
11	С.Тока Каргыгы чорааным. Очерк дугайында билиг.	1			
12	Каргыга чорааным. Очеркте кол болгаш иштики темалар.	1			
13	Каргыга чорааным. Дылдың чурумалдыг аргалары	1			
14	С.Сарыг-оол Саны-Мөге. Тема, идеязы	1			
15	С.Сарыг-оол Саны-Мөге. Чогаалда чечен девискээр, чечен үе	1			
16	Саны-Мөге. Овур-хевирлер. Прототипке чергелештир овур-хевирни сайгарары.				

17	Бижимел ажыл Саны-Мөге—төөгүнүң дириг херечизи	1			
18	М.Ы.Идам-Сүрүң Союспаң.	1			
19	Ч.т. Баллада дугайында билиг. Литературлуг терминнерни билдилик ажыглаары.	1			
20	С.Пюрбю Чечек Кирилде кезээниң ужур-дузазы.	1			
21	С.Пюрбю Чечек Тургузуунуң онзагайы	1			
22	С.Пюрбю Чечек. Чечен үе . Төөгү-биле холбаазы	1			
23	С.Пюрбю Чечек Дылдың чурумалдыг онзагайы	1			
24	Ч.с. Чогаадыг Мээң ынак чогаалым	1			
25	Ч.т. Лира-эпиктиг жанр. Литература терминнери-биле ажылдап билири.	1			
26	С.Пюрбю Кара-Суг	1			
27	С.Пюрбю Хайыракан	1			
28	З.А.Намзырай Аяк хээлиг Тыва чуртум	1			
29	Класстан дашкаар номчулга Тун-оол О.К. Тоолзуг оранда . Чогаалдың адының утказы	1			
30	Н.Ш.Куулар Аннаашкын соонда болчаг. Дылдың чурумалдыг аргалары.	1			
31	Аннаашкын соонда болчаг. Төөгү темазын ажытканының онзагайы.	1			
32	В.Кок-оол Хайыраан бот	1			
33	В.Кок-оол Хайыраан бот. Чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга	1			
34	Хайыраан бот. Тыва литератураның сайзыралында шииниң быжыг туружу.	1			
35	Хайыраан бот. Маадырларның омур-хевири	1			
36	Хайыраан бот. Чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар айтырыглары.	1			
37	Хайыраан бот Кино көрүлдези	1			
38	Чогаадыг Карага чагаа	1			
39	Ч.т.Трагедия-шии чогаалының бир хевири	1			
	3 кезээ Дайын дээрге дарызыг чыт				
40	С.Б.Пюрбю Тулчуушкунче . Шүлүктүң тема, идеязы	1			
41	С.Пюрбю Кызыл кош . Балладаның бижиттинген төөгүзү.	1			
42	С.Сарыг-оол Белек.	1			
43	С.Сарыг-оол Белек. Тыва литератураның төөгүзүндө тоожунуң туружу.	1			
44	С.Сарыг-оол Белек Чоннуң ниити бедик көдүрлүүшкүнүн көргүскени.	1			
45	С.Сарыг-оол Белек . Тожунуң амыдыралын көргүскени. Чогаадыг	1			
46	О Саган-оол Арат чоннуң мурнундан. Чогаалдың идеялиг угланышкыны.	1			
47	Арат чоннуң мурнундан Чогаалда социал-төөгү болгаш мөзү-шынар айтырыглары.	1			
48	Ч.с. Фоточуруктар, документалдыг материалдар-биле ажыл	1			
49	К.д.н. С.П.Шипачёв Тыва өңнүктеримге. Тыва литератураның сайзыралына С.Шипачевтуң кириген үлүг-хуузу. Чогаадыг Эжишкилер найыралы эртине				

	дагны тургузар.				
	4 кезээ Тос-ла чүзүн малымайны	1			
50	В.Л.Эренчин Дөнен-Шилгим. Көшкүн чоннуң амыдыралында аътка хамаарылга.	1			
51	В.Эренчин Кадарчы уруг. Ынакшыл темазынга бижиттинген баштайгы чогаал.	1			
52	Е.Танова Кара-Бай Чогаадыкчы ажыл-херээ.	1			
53	Кара-Бай Чогаалда чечен үе, чечен болуушкун.	1			
	Кара-Бай-малчын кижиниң овор-хевирин чурааны.	1			
54	Ч.с. Чогааадыг Күш-ажыл кижини каастаар	1			
55	В.Серен-оол Өгже чалалга . Өг, октаргай деп билиишкиннерниң философчу утказы.	1			
	5 кезээ Аспас дизе, хая көрүн	1			
56	А.Даржай Оңгар . Чогаалдың символиктиг ады.	1			
57	А.Даржай Оңгар. Чогаалда мөзү-шынар айтырыгларының көдүртүнгени.	1			
58	Оңгар. Бижимел ажыл Кижиге, өг-бүлө. Ниитилел.	1			
59	А.Даржай Он рубль . Адалар болгаш уруглар темазы.	1			
60	Он рубль Мөзү-шынар темазын чогаалдарда ажытканы	1			
61	Ф.Ш.Сеглеңмей Тын дээш демисел Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1			
62	Ф.Сеглеңмей Тын дээш демисел. Тыва оолдарның эртем-билигже чүткүлүн көргүскени.	1			
63	В.Г.Распутин Дириг чорааш черле утпа. Тема, идеязы	1			
64	Э.Б.Мижит Сүбедей	1			
65	Э.Мижит Сүбедей. Чечен үени көргүскени	1			
66	А.Даржай Тыва дылым Шүлүк-тураскаадыг деп билиишкин. Ыдык, ат-алдар, чоннуң салым-чолу деп билиишкиннер.	1			
67	Ч.с. Дылым-байлаам. Чогаадыкчы ажыл	1			
68	Түңнел кичээл	1			